

Roy Bijhouwer

Oud-Mathenesse, tussen straatbeeld en woning

“Het moderne straatbeeld zal dus in tegenstelling tot het oude straatbeeld, waarin de huizen willekeurig samengevoegd zijn, beheerst worden door woningblokken, waarin de huizen zich zullen ordenen tot een ritmisch spel van vlak en massa. De belangrijkste opgaaf voor den modernen architect is daarom het woningblok”¹.

J.J.P. Oud, 1917

“Een der belangrijkste stellingen, waarop zich de nieuwe bouwkunst baseert, is het tot in het minutieuze voldoen aan de eischen die het dagelijks leven stelt”².

J.J.P. Oud, 1927

De woningarchitectuur van de architect J.J.P. Oud is onderwerp van menig essay van historici en architecten. Bijzondere aandacht wordt doorgaans geschonken aan de gerealiseerde projecten in de Rotterdamse wijk Spangen en zijn gelijktijdige bijdragen aan het tijdschrift “de Stijl”. Het westelijk hiervan gelegen woningcomplex Oud-Mathenesse komt in het algemeen zijdelings aan de orde.

Naar aanleiding van de recente sloopplannen is de belangstelling voor Oud-Mathenesse toegenomen. De vraag doet zich voor welke betekenis het woningcomplex Oud-Mathenesse inneemt in het werk van architect Oud en de discussie over het vraagstuk van de massa-woningbouw in de jaren na de Eerste Wereldoorlog.

Oud-Mathenesse is het eerste woningcomplex van een reeks ontwerpen van Oud voor laagbouwoningen, die hij na de stedelijke bouwblokken in Spangen en Tussendijken realiseert. Kenmerkend bij deze plannen is dat Oud hiervoor het stedenbouwkundig ontwerp en het woningontwerp maakt. In de opeenvolgende witte woningbouwplannen voor Oud-Mathenesse, Kiefhoek en Stuttgart is sprake van een verschuiving in de stedenbouwkundige ordening. Deze veranderingen zijn niet exclusief voor het werk van Oud, maar zijn een illustratie van de ontwikkeling van architectuur en stedenbouw tussen de twee wereldoorlogen.

Normalisatie en het harmonische straatbeeld

Het semi-permanente woningcomplex Oud Mathenesse wordt in 1923/1924 gerealiseerd door Oud, wanneer hij als architect werkt bij de Gemeentelijke Woningdienst. Aanvankelijk omvatte Oud-Mathenesse 343 eengezinswoningen, 8 winkels en een administratiegebouwtje. Het plan is gerealiseerd op een driehoekig grondgebied aan de rand van Rotterdam en is opgezet om huisvesting te bieden aan minder draagkrachtige gezinnen. Vrijwel alle woningen zijn van een identiek type: de normaalwoning. Dit woningtype was door Oud al toegepast in de stedelijke woningblokken in Spangen alleen dan in drie lagen. Bij de normaalwoning in Oud-Mathenesse ligt aan de straatzijde de woonkamer en aan de

achterzijde keuken, slaapkamer en toilet. Onder de schuine kap liggen 3 slaapkamers. De toepassing van de normaalwoning is niet verwonderlijk, het project was immers opgezet om huisvesting te bieden aan de minst betaalden. Dat de normalisatie van woningen niet iets vanzelfsprekends was, wordt duidelijk op de discussies op het woningcongres van 1918. Op dit congres, georganiseerd door de nationale woningraad, houdt ingenieur Van Waerden, directeur van Bouw- en Woningtoezicht van Amsterdam, een pleidooi voor normalisatie van bouwonderdelen maar vooral van woningplattegronden. De normalisatie wordt gezien als een middel om de bouw te rationaliseren en daarmee de toenemende woningtekorten op te lossen en te voldoen aan de vraag naar goedkope arbeiderswoningen.

De Nederlandse architectenstand en vertegenwoordigers van de arbeidersbeweging reageren hierop uiterst terughoudend.

Normalisatie van plattegronden wordt door menig architect gezien als een aanslag op zijn persoonlijkheid, op zijn kunstenaarsschap en op de vrijheid van schepping.

De arbeiders zien in de gevreesde eentonigheid der eindeloze rijen van dezelfde huizen een aanslag op hun persoonlijke vrijheid, op hun mens zijn: “Door deze soort van bewoning wordt men eerst recht het kuddedier, de slaafsen behandelde, de onzelfstandige”³.

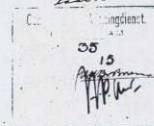
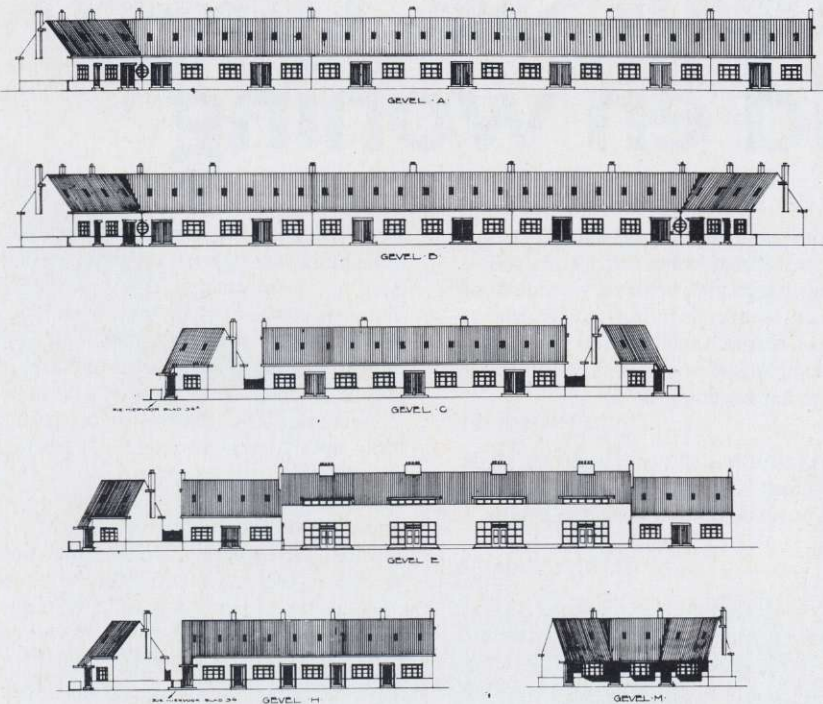
De architect Berlage is één van de weinigen die de normalisatie bepleit en gebruikt in een pleidooi voor het monumentale stadsplan.

Hij is van mening, dat de moderne stedenbouw streeft naar verindividualisering van het stadsgezicht, niet naar die van het enkele huis. “Niet dit maar de ritmische aaneenrijging der huizen, het blokfront vormt het ruimte-element voor de hedendaagse stadsbouwkunst”⁴. Oud neemt Berlage’s woorden bijna letterlijk over en geeft een uitwerking ervan op het niveau van het straatbeeld en het woningblok. In de toelichting op een ontwerp voor een strook woningen schrijft hij: “Alle panden zijn genormaliseerd, waarbij getracht is een innerlijk ritme te scheppen dat ze tot een geheel bindt. Door de natuurlijke herhaling hier uit is een consequent doorgevoerde normalisatie ontstaan, werkt dit geheel ornamentaal. Volstreekte harmonisch-evenwichtige beelding zal slechts in het stadsbeeld als geheel (wat als doel gesteld moet worden) mogelijk zijn, als het voortgaande van de straat, hetwelk door overwegend horizontale ontwikkeling ontstaat, onderbroken wordt door het sterk uitgesproken verticale element in de vorm van hoekoplossingen of vrijsstaande gebouwen”⁵.

Oud legt aldus de nadruk op het straatbeeld en op de verticale accenten van hoekoplossingen, vanuit het streven een harmonisch stadsbeeld te realiseren, in plaats van de zo gevreesde monotoniciteit van eindeloze rijen van genormaliseerde woningen. Bij Oud-Mathenesse grijpt Oud naar een monu-

1. J. J. P. Oud, “Het monumentale stadsbeeld”, in: De Stijl nr. 1, 1917, pag. 10.
2. J. J. P. Oud, “Huisvrouwen en architecten”, in: i 10, jaargang 1, nr. 2, 1927, pag. 44-46.
3. H. P. Berlage, “Normalisatie in woningbouw”, Rotterdam, 1918, pag. 24.
4. *ibid* 4, pag. 38.

GEVEL O SCHAAL 1 A 200

Ontwerptekening Witte Dorp, gevels.

mentale stedenbouwkundige ordening die Berlage toepast in zijn ontwerp voor Amsterdam-Zuid. Weliswaar is hierbij geen sprake van een stadsdeel, maar de symetrieën, spiegelingen en de ligging en betekenis van een plein is van een gelijke orde.

Oud is van mening dat de moderne stadsaanleg in het algemeen beheerst wordt door twee factoren: straat en plein. "De straat als samenrijning van huizen, het plein als centrum van straten."⁶ Deze opvatting over stadsaanleg heeft in Oud-Mathenesse gestalte gekregen.

Centraal in het woningcomplex ligt het plein, waar het merendeel van de straten naar toe voeren. Het plan heeft een concentrische en symmetrische opbouw. De hoofdas van het plein, maar ook de pleinen op de knooppunten van straten worden geaccentueerd door afwijkend uitgewerkte normaalwoningen.

Niet, zoals bij het plan Zuid van Berlage, beschikte Oud over stations en monumentale gebouwen, maar slechts over identieke woningen en een administratiegebouwtje.

Het straatbeeld bij Oud-Mathenesse wordt gevormd door de woningstroken met genormaliseerde woningen.

Door een spiegeling van de plattegronden ten opzichte van elkaar vormen de deuren een wederkerend motief in de gevel dat door zwarte plint en gootoverstek een horizontale geleiding verkrijgt. Een evenwichtige compositie van de strook woningen, als begrenzing van de straat, wordt op verschillende wijzen bereikt, waarbij in bepaalde gevallen "de normaalwoningen" gewijzigd zijn. "Deze wijzigingen komen daar voor, waar de huis-

jes niet twee aan twee aaneengerijd konden worden, zodat het evenwicht verbroken werd. Bij sommige deuren op het eind schiet het dak door: dit eveneens in verband met de herstelling van het evenwicht der compositie."⁷

Op de einden van de stroken woningen vormen de schoorstenen een verticaal accent op de blinde kopgevels. Niet zoals bij de gesloten bouwblokken van Spangen en Tussendijken verkrijgt de hoek van het bouwblok een verticaal accent. In Oud-Mathenesse krijgt het einde van de straat een dergelijk accent, zowel aan het plein als aan de randen van het woningcomplex.

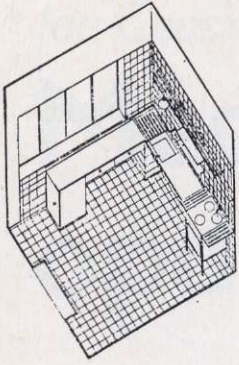
De nadruk ligt bij Oud-Mathenesse aldus op het maken van een harmonisch straatbeeld. De binnenzijde van een bouwblok met de tuinen is van ondergeschikt belang. Daarmee onderscheidt het woningcomplex zich sterk van de tuinsteden die daarvoor in Rotterdam gerealiseerd zijn. Daar vormt de tuin en het gemeenschappelijke groengebied een belangrijk ordenend element.

Het woningcomplex de Kiefhoek in Rotterdam-Zuid wordt door Oud gerealiseerd na Oud-Mathenesse.

Opvallend bij dit plan is, dat een verbijzondering van het woningtype in de vorm van een rond balkon alleen te verklaren is vanuit de compositie van de enkele strook woningen.

Een balkon komt voor op die plaatsen waar een strook woningen bestaat uit een oneven aantal. Hierdoor is het niet mogelijk alle woningen te spiegelen. Het balkon wordt gemaakt boven de deur van een laatste woning van een strook. Deze verbijzondering van de strook woningen heeft daarmee geen betekenis voor het stede-

5. J. J. P. Oud, "Massabouw en straatarchitectuur", in: *De Stijl*, jaargang 2, 1919, nr. 7, pag. 80.
6. *ibid* 1, pag. 12.
7. J. J. P. Oud, "Semi-permanente woningbouw "Oud Mathenesse", Rotterdam", in: *Bouwkundig Weekblad*, jaargang 45, 1924, pag. 418.

bouwkundig plan zoals bij Oud-Mathenesse. Niet zozeer de straat is het architectonisch object maar de rij woningen. Het woningtype van de Kiefhoek wordt door Oud aangeduid als woon "ford", als rationeel vervaardigde woning. Ten opzichte van de normaalwoning van Oud-Mathenesse is de plattegrond van het aanvankelijke ontwerp meer toegesneden op het functioneel gebruik met douche en watervoorziening op de verdieping, doorgeefluik en ingebouwde strijkplank.

Voor de ordening van de woningstroken wordt door Oud weliswaar gewezen op de betekenis van zonlicht voor de woning, maar het geldt nog niet als ordenend principe voor de stroken woningen. "Goede oriëntatie naar de stand van de zon was alleen te bereiken in die zin, dat zoveel mogelijk noord-zuid stroken met gedeeltelijke en verschillende bezonning van alle woningen op verschillende momenten van de dag aangelegd werden. Dit was ook gewenst, opdat men met één woningtype kon volstaan. Dat een deel van de woningen vanwege de vorm van het terrein afwijkend gesitueerd moet worden, is niet storend, want niet iedereen is een enthousiaste zonzonbidder. Niet alleen zon, maar ook "ruimte" (gevoel van ruimte en "ruimtelijkheid") houd ik voor geheel wezenlijk voor het goede woning," schrijft Oud in 1930.⁸

Het ontwerp voor een rij woningen die Oud in 1927 maakt voor de modelwoonwijk "Weissenhof Siedlung" in Stuttgart, laat een verdere uitwerking zien van het woningtype. De uitwerking van de keuken is het meest in het oog springend. De

oppervlakte is vergroot en de organisatie van de keuken is toegesneden op een efficiënte organisatie van het huishouden.

Voor de groepering van de woningstroken wordt door Oud een reeks van zuiver op de zon georiënteerde stroken gemaakt.

Aan een zijde ligt de hoofdingang van de woning aan de andere zijde de dienstingang. De ordening van het stedenbouwkundig plan wordt bepaald door bezonningseisen die aan de woning gesteld worden. Niet meer uitsluitend de eenheid van de rij woningen of het harmonisch straatbeeld vormt de basis voor het plan, maar het optimaal functioneren van de woning.

Van straatbeeld naar woning

Wat de plannen voor Oud-Mathenesse en Stuttgart gemeen hebben, is dat ze beiden gepleisterd zijn.

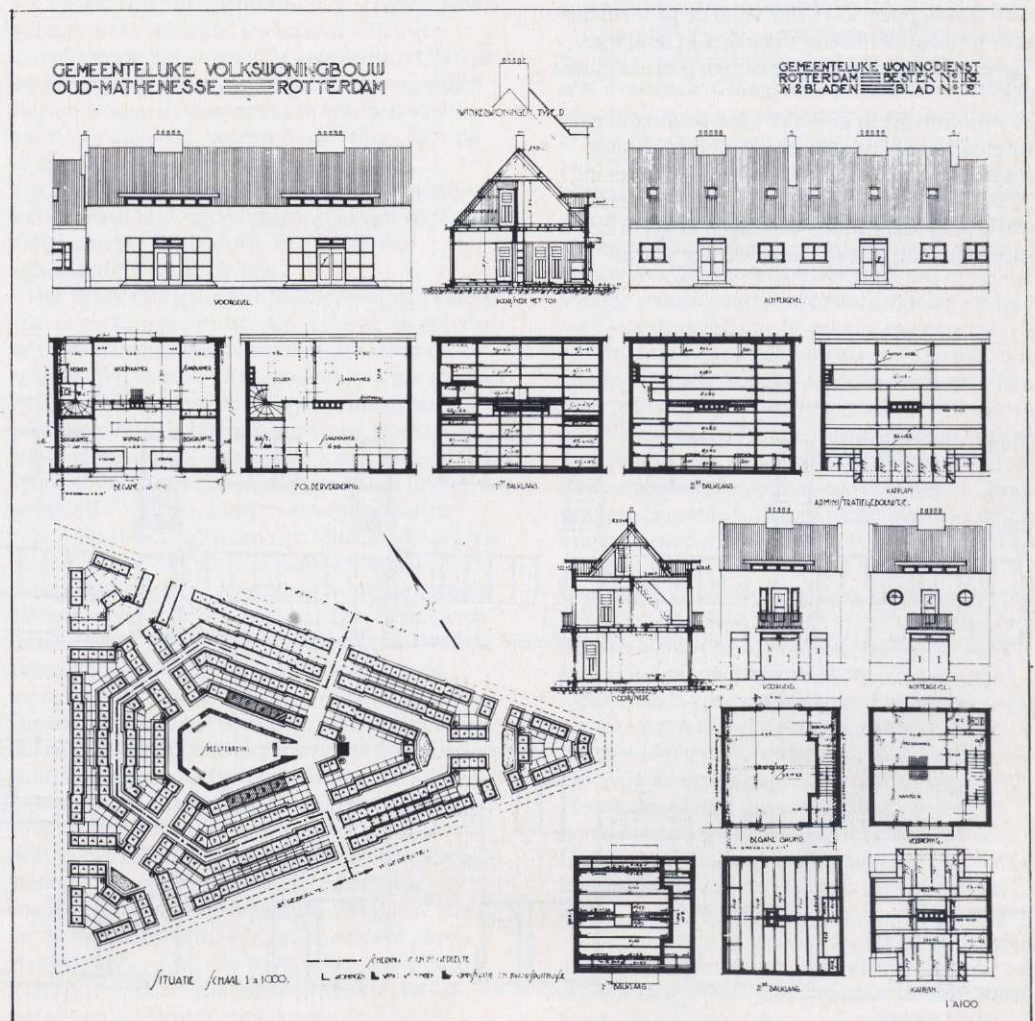
De noodzaak voor bepleistering wordt door Oud aangegeven om te komen tot een strakke zuivere lijn, tot een homogeen vlak, hetgeen in baksteen niet te realiseren is.⁹ Oud benadrukt de noodzaak van bepleistering bij gebruik van kleur, wat door hem als een belangrijke factor voor de vernieuwing van de architectuur gezien wordt.

"Aangezien de kleurwaarde der verf constant is, is de kleurharmonie tussen baksteen en verf aan veranderlijkheid onderhevig, zodat aanvankelijke harmonie reeds na enige weken in disharmonie verkeerd kan zijn."¹⁰ De combinatie in Oud-Mathenesse van pleisterwerk en kleurgebruik voor deuren en raamkozijnen zijn hieruit begrijpelijk.

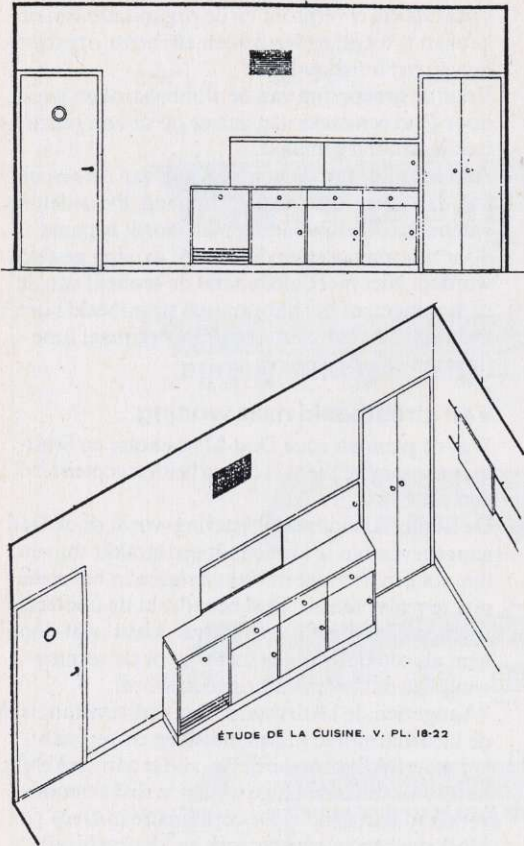
8. J. J. P. Oud, "Eine städtische Siedlung in Rotterdam", in: Der Baumeister, jaargang 28, nr. 11, 1930, pag. 426.

9. *ibid* 7, pag. 160.

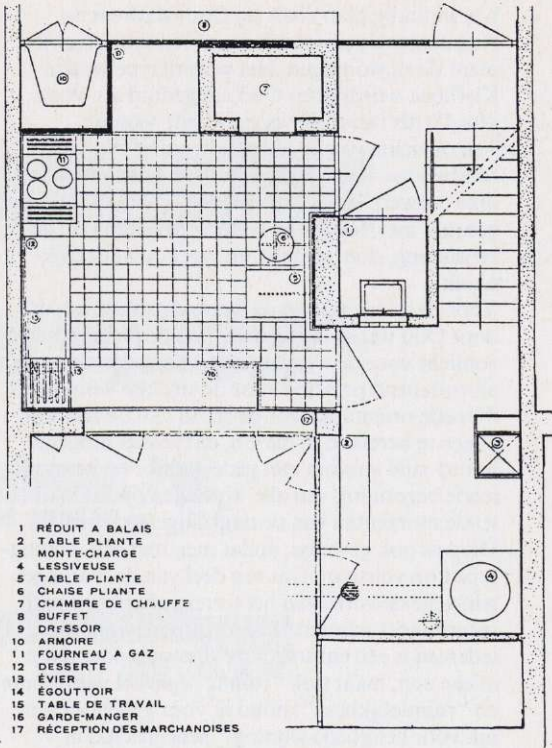
10. *ibid* 7, pag. 161.

Ontwerptekening Witte Dorp, situatie en woningplattegronden.

ÉTUDE DE LA CUISINE. V. PL. 18-22

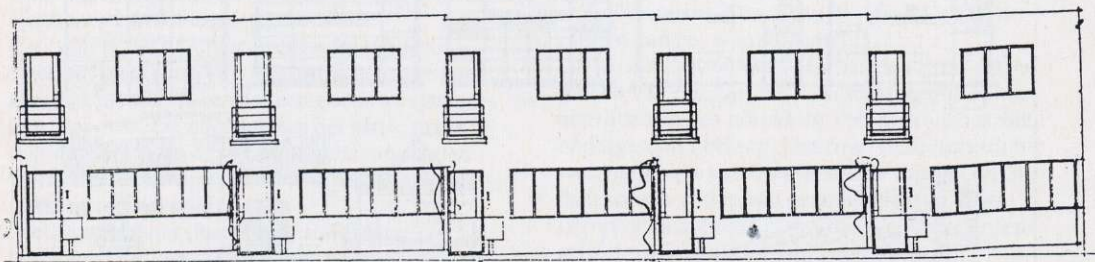

- 1 RÉDUIT A BALAIS
- 2 TABLE PLIANTE
- 3 MONTE-CHARGE
- 4 LESSIVEUSE
- 5 TABLE PLIANTE
- 6 CHAISE PLIANTE
- 7 CHAMBRE DE CHAUFFE
- 8 BUFFET
- 9 DRESSOIR
- 10 ARMOIRE
- 11 FOURNEAU A GAZ
- 12 DESSERTTE
- 13 ÉVIER
- 14 EGOUTTOIR
- 15 TABLE DE TRAVAIL
- 16 GARDE-MANGER
- 17 RÉCEPTION DES MARCHANDISES

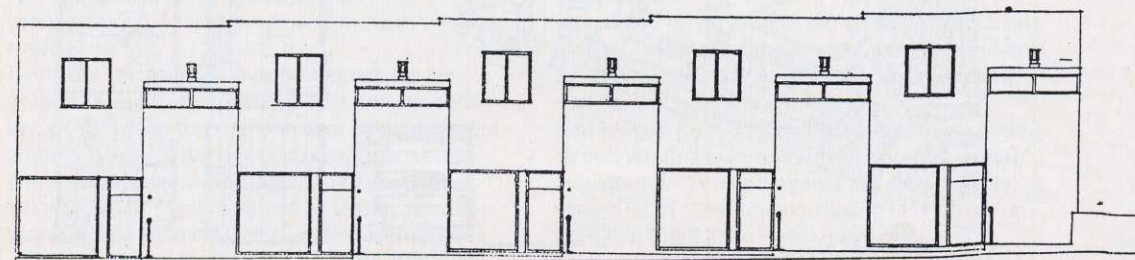
J. J. P. Oud, Weiszenhofsiedlung Stuttgart, studies voor de keuken.

Bij Oud-Mathenesse wordt kleur, pleisterwerk en architectuur gebruikt om een harmonisch straatbeeld te scheppen. De kleur volgt de genormaliseerde bouwonderdelen en benadrukt de spiegelingen; de deuren blauw, de ramen geel, de muren wit.

De verschuiving in de reeks witte woningbouwplannen van aandacht van straatbeeld naar de woning bepaalt de stedenbouwkundige ordening. De bij de discussie over normalisatie gevreesde openrijng van stroken woningen krijgt in het plan voor Stuttgart zijn uiteindelijke vorm.

FAÇADE PRINCIPALE

FAÇADE POSTÉRIEURE

J. J. P. Oud, Weiszenhofsiedlung Stuttgart, voor- en achtergevels.